

**BÜROKRASİ VE REFORM: OSMANLI DEVLETİ¹
BUREAUCRACY AND REFORM: OTTOMAN STATE****Dr. Hasan ERYÜRÜK**

eryurukhasan@gmail.com, Afyonkarahisar/Türkiye

ÖZ

Beylikten imparatorluğa uzanan tarihinde Osmanlı devletinin zamanla bir yandan toprakları, gelirleri ve nüfusu çoğalırken diğer yandan farklı başlıklarda listelenebilecek problemleri de artmıştır. Her ne kadar devletin büyüklüğü ve kudreti uzunca bir zaman çeşitli problemlerin varlığını gizlemeyi başarsa da tamamen yok etme noktasında mutlak bir sonuca ulaşamamıştır. Benzer biçimde Osmanlı devlet bürokrasisi devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçte büyüyerek ve değişerek ilerlemesini sürdürmüş ve kendine has bürokratik bir gelenek yaratmıştır. İlgili geleneğin oluşumunda Osmanlı devletinin köklü geçmişinin yanı sıra devletin yaşadığı problemlere yönelik üretmeye çalıştığı çözümlerinde çeşitli yansımaları olmuştur. Bu bağlamda problemlerin aşılmasında Osmanlı devletinde gerçekleştirilen reformların çözüm olarak değerlendirilebilmesi mümkündür. Osmanlı bürokrasisinde farklı derecelerde etkileri olan ve reform kapsamında değerlendirilebilecek başlıca gelişmeler olarak Senedi İttifak, Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet dönemleri gösterilebilir. Öyle ki, ilgili dönemleri kapsayan zaman dilimi Osmanlı devlet bürokrasisini çeşitli derecelerde etkileyerek farklı boyutlarda değişim ve dönüşümüne imkân tanımıştır. Bu doğrultuda çalışma Osmanlı devleti döneminde gerçekleşen reformlar bağlamında bürokrasinin geçirdiği değişim ve dönüşümde öne çıkan gelişmelerin incelenmesini amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ferman, Bürokrasi, Reform**ABSTRACT**

In the history from seigniorship to the empire, the problems of the Ottoman state were increasing over time as the lands, incomes and population increased while they could be listed in different titles on the one hand. Although the size and power of the state have long been concealing the existence of various problems, the absolute result has not been reached at the point of complete destruction. Similarly, the Ottoman state bureaucracy has continued to grow and change over time, from the foundation of the state to the collapse of the state, and has created its own bureaucratic tradition. In the formation of the related tradition, the Ottoman state has had a long history, as well as various reflections on the solutions it has tried to produce for the problems the state has experienced. In this context, it is possible that the reforms realized in the Ottoman state can be evaluated as a solution in overcoming the problems. As the main developments that have different levels of influence in the Ottoman bureaucracy and can be evaluated within the context of the reform, the charter of alliance, the rescript of reform, imperial edict of Gulhane and the ottoman constitution periods can be mentioned. So much so that the time period covering the relevant periods allowed the Ottoman state bureaucracy to change and vary in various dimensions by varying degrees. This study aims to examine the developments in bureaucratic change and transformation in the context of reforms in the Ottoman state.

Keywords: Ottoman State, Edict, Bureaucracy, Reform**1. GİRİŞ**

Osmanlı devleti bürokrasisinde reformun neden arzulandığına veya zorunlu hale geldiğine dair pek çok neden ileri sürülebilir. Fakat değişimin zorunluluğunun vahametini ve gerekliliğini genel çerçevede anlamak için tercüme odasının ortaya çıkışındaki etkenler yeterli örnektir: 1821 Yunan isyanı (Yunan bağımsızlık savaşı) çıktığında Rum kökenli tercümanlar bölgeden gerçekle herhangi bir bağı olmayan bilgilendirmeler yaparak farklı sıkıntıların doğmasına sebebiyet vermişlerdir. Bu sıkıntılar kapsamında Divan-ı Hümayun tercümanı Constantine Mourouzi'nin Yunan isyanı ile ilişkilendirilen bir takım eylemler gerçekleştirdiğinin tespiti ve neticede idam edilmesi en belirgin gelişme olarak sunulabilir. Benzer olayların yaşanması tercüme alanında bir yenilenme ve değişimi zorunlu kılmıştır. Ayrıca, devletin geçmiş dönemlerde askeri anlamda hızla karar alarak çözüme gittiği benzer olaylar; yeni dönemde oluşan şartların ve yakın tarihteki yenilgilerin de baskısıyla farklılaşarak ikinci plana düşmüştür. Başka bir ifade ile askeri seçenekler başarılı sonuçlar sunabildiği müddetçe bir seçenek olarak değerlendirilir ve kullanılabilir. Bütün olarak değerlendirildiğinde,

¹ Bu çalışma "İdari reform bağlamında 1980 sonrası Türk kamu bürokrasisi" isimli tezden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Mourouzi'nin idamı akabinde aşama aşama Tercüme Odası hayata geçirilmiştir. Fakat yukarıda da değinildiği üzere devletin içerisinde bulunduğu durum öylesine çaresizdir ki; tercüman olarak kullanılmak üzere getirilen Bulgar dönmesi Bulgarzade Yahya Efendi ve oğlu Ruhü'l Din efendi tatminkâr sonuçlar üretemeyince yerlerine geçici olarak Rum Stavrakı Aristarki getirilmiştir (Findley; 1980: 133). İlerleyen aşamalarda; Yahya Efendi ve Zenob Manneseh Babiâli de bulunan becerikli memurlara Fransızca eğitimi vermeye başlamışlardır. Nihayetindeyse; tercüme odası, 1821 senesinde lisan odası ve tercüme odası biçiminde oluşturularak, çalışmalarına başlamıştır (Aydın, 2007: 60). Tercüme Odası ile ilgili olarak ortaya çıkmış olan bu sıkıntı(lar) farklı çıkmazları içinde barındırmaktadır. Osmanlı devleti varlığı süresince çok farklı milletlere hükmetmiş büyük bir imparatorluktur. Kendi topraklarına eklediği çeşitli devletlerin farklı problemleri için sunduğu 'ortak cevap' büyük oranda askeri temellere dayanmaktadır. Osmanlı Devletinin yüzyıllar boyunca sunmuş olduğu 'ortak cevap' devletleri kendi egemenliği içinde tutmasına kâfi gelirken, zamanla bu panorama değişmiştir. Elbette sunulan bu 'ortak cevap'; onlarca sene başarılı sonuçlar ürettiği için de devlet içinde çok büyük değişimler ve dönüşümlere gidilmemiştir. Gidilme gereği hissedilmemiştir. Osmanlı Devleti için ilk uyarı tarihler 1699 senesini gösterdiğinde Karlofça Antlaşması ile gelmiştir. Karlofça antlaşması Osmanlı için bazı ilkleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Osmanlı ilk kez toprak kaybetmiş ve yine ilk kez yabancı bir devletin arabulucu olarak faaliyette bulunmasına izin verilmiştir. Dahası Osmanlı yazınında eski Moskof Prensi biçiminde bahsedilen Rus Çar'ının çarlığı da kabul edilmiştir (Kurtaran; 2014: 412). Sonuçta; 1699 tarihinden itibaren büyük imparatorluk için hiçbir şey eskisi gibi olmamış, kayıpların ve/veya genel olarak devletin başarısızlığı olarak değerlendirilebilecek her yeni gelişme/sorun, farklı nedenselliklerin arkasına sığınarak, içeriğinde yenilenme ve değişimin olmadığı farklı çıkmazlarda çözümler aranmıştır. Osmanlı devlet bürokrasisi bütün olarak ele alındığında, III. Selim ile beraber reform ekseninde daha açık bir biçimde gözlemlenebilen değişim ve dönüşümün öncesinde de dikkat çeken bazı çalışma ve gelişmelerinde önemli bir yeri vardır. Bu çalışma ve gelişmelerin başlıcalarını Nizam-ı Cedid (1793) öncesini dikkate alarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Fâtiş Sultan Mehmet Han-'Kanunname-i Al-i Osman'

2-Koçi Bey-'Koçi Bey Risaleleri'

3-Kâtip Çelebi-'Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar'

4-Defterdar Sarı Mehmet Paşa-'Devlet Adamlarına Öğütler'

Kanunname-i Al-i Osman bir teşkilat kanunnamesidir ve dolayısıyla devletin teşkilat yapısı, bu yapı içerisinde yer alanlar, ilgili kişilerin konumları/görevleri gibi bilgilere ulaşılabilen bir nitelik taşır (Gökçe, 1990: 211). Başka bir ifade ile kanunname devlet teşkilatı kurallarını -örfi kanunları- içermektedir (İnalçık, 2016a: 69). Üç bölümden oluşan kanunnamenin; birinci bölümünde; veziriazam, şeyhülislam, divan üye ve hiyerarşisine yer verilirken ikinci bölümde; arz odası, has oda diğer saray görevlileri üçüncü bölümde; dirlikler, hitaplar, unvanlar gibi bilgilere yer verilmektedir (Hassan, 2012: 190-205). Bu bağlamda Fatih Kanunnamesi, Kanun-ı Kadim olarak da anılan kanunname; reform açısından değerlendirildiğinde, Osmanlı bürokrasisini iş bölümleri çerçevesinde yazılı olarak yapılandıran, organize eden, devletin ihtiyaçları doğrultusunda teşkilatlanmasına katkı sağlayan yönleri de kendisinde barındırmaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki; kanunnamede Osmanlı bürokrasisindeki konumlarından bahsedilen veziriazamdan, saray görevlilerine kadar yapılan her türlü tanımlama, kişilere 'memur' olmaktan ziyade ' padişahın hizmetkârı' olarak bir anlam yüklemektedir. Dahası Mardin, bu kişilere kanunnamelerin çizdiği sınırlar dâhilinde bir kariyer yüklendiğini fakat bahsi geçen kariyerin Weber'in kariyeri olmadığını belirterek bu kişilerin padişah nezdinde köle değilse dahi 'kul', 'gulam' olduğuna dikkat çekmektedir (Mardin, 2013: 22-24).

Öncelikle belirtmek gerekir ki; Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın yukarıda belirtilen eserleri 'ağırlıklı olarak' bir yandan kötü yönetimin ve duraklamanın nasıl ortadan kaldırılabileceğine dair cevaplar verirken diğer yandan ise, devlette yaşanan yozlaşma ve yönetim problemlerine karşı nelerin yapılabileceğine dair tavsiyelere yer vermektedir (Eryılmaz, 2014: 72). Uzun yıllar Osmanlı devletine hizmet eden ve nitelikli devlet adamı olarak anılan Koçi Bey; yazmış olduğu risalesinde genel olarak mülki, bürokrasi, askeri, ilmi teşkilatlanmada yaşanan problemler ve devlet görevlilerinin rüşvet ile iş görmesi gibi sorunlara değinerek bu ve benzer alanlarda yaşanan problemlerin aşılması ile düzenin sağlanabileceğini işaret etmektedir (Yayman, 2008: 50-62). Koçi Bey devletteki bozulmanın ve yozlaşmanın temel sebebini, devleti uzun yıllar güçlü kıldığı düşünülen 'kaidelerin' göz ardı edilerek, tebaanın yeniçeri ve/veya tımarlı sınıfına dâhil olmasındaki engellerin kaldırılmasında bulmuştur (İnalçık, 2016b: 42-46). Koçi Bey Osmanlı'nın 'önceki zamanlarında' İslam askerinin az sayıda fakat kudret ve disiplin içinde olduğunu vurgularken bozulmayla askerin 'geçmişteki' niteliğini kaybettiğini belirtmiştir

(Koçi Bey, 2008: 60-61). Risale incelendiğinde Koçi Bey'in pek çok defa 'geçmişteki' uygulamalara değindiği ve uygulamaların pozitif yönlerini vurguladığı görülmektedir. İlgili çerçevede değerlendirildiğinde Koçi Bey'in 'kadim kanun' kavramını risalesinde sık sık dile getirdiği tespit edilebilmektedir: "A-Her birinin 'kadim kanuna' göre yararlı cebelileri ile eşmesi için yüce ferman çıka, B-'Kadim Osmanlı kanunlarına' gereği gibi riayet edilir, C-Eski 'kaideyi' gözetmedi, D-'Kadim kanunda' ne kadar zeamet ve tımar verildiyse yine o kadar verilip tayin oluna" (Koçi Bey, 2008: 78-90). Bu bağlamda denilebilir ki; Koçi Bey, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu problemleri sonlandırmanın çözümünü, geçmişte uygulanan 'kaidelerin', yöntemlerin tekrar canlandırılmasında ve etkin bir şekilde uygulanmasında bulmaktadır.

'Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar' isimli eserini asker-hazine-reaya şeklinde sınıfladığı üç bölümden oluşturan Kâtip Çelebi, devletteki çözümleri doğal bir süreç olarak kabul ederek devletin er ya da geç sonlanacağını ileri sürmektedir (Eryılmaz, 2017: 37-40). Er geç devletin sonlanacağını düşünmesinin arkasında yatan sebep, Kâtip Çelebinin siyaset ve toplumu insan bedeni ile benzeştirmesinden kaynaklanmaktadır (Ortaylı, 2008: 390-393). Kâtip Çelebi; insanı "gelişme yaşı, duraklama yaşı ve gerileme yaşı" şeklinde; devleti ise "gelişme çağı, duraklama çağı, gerileme çağı" biçiminde sınıflandırdıktan sonra "zayıf yapılı bir kişinin çöküşünün, sağlam yapılı bir kişiden daha önce gerçekleşeceğine" vurgu yapmaktadır (Kâtip Çelebi, 1982: 20). Bu bağlamda devletin yapısının 'sağlamlaştırılması' gerekliliğine dikkat çekilmekte ve doğru adımların atılması zorunluluğu doğmaktadır. Kâtip Çelebi bu durumu; "yaşlıya iyi gelen ilacın, emzikteki bebeye bir faydası yoktur" şeklinde ifade etmiştir (Kâtip Çelebi, 1982: 21). Fakat nihayetinde devleti bekleyen sonun geciktirilebileceği, ama büsbütün ortadan kaldırılamayacağını da baştaki sınıflandırmasında açıkça belirtmiştir.

Defterdar Bakkalzade Sarı Hacı Mehmet Paşa İstanbul doğumlu olup, toplum içinden yetişmiş bir devlet adamıdır. Bir bakkalın oğlu olduğu bilinmekle birlikte yaşamının ilk yıllarına dair kesin bilgiler mevcut değildir. Defteri Mehmet paşanın 'Devlet Adamlarına Öğütler' adlı eserini değerli kılan şeylerin başında onun 18.yüzyılın ilk çeyreğinde defterdarlık makamında zaman zaman bulunmuş olması, bir dönemse beylerbeyi olarak görev yapmış olması gelmektedir. Bu sebeple devlet teşkilatı içerisinde yer alan memurlarla ilgili ahlaki ve manevi yozlaşmayı yakinen gözlemlene fırsatı bulmuş, elde ettiği kazanımlar neticesinde memurlarda tespit ettiği problemleri, Osmanlı devletindeki problemlerin temel kaynaklarından birisi olarak görmüştür. Koçi Bey'e benzer biçimde geçmişle kendi zamanını kıyaslamakta bir nevi ölçü olarak Sultan Süleyman dönemini almaktadır. (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 4-7). Örneğin; Sultan Süleyman'ın reaya ile ilgili düşüncelerine şu şekilde değinmiştir:

Mekânı cennet ola merhum ve mağfur Sultan Süleyman Han Hazretleri Allah'ın rahmetleri onun üzerine yağsın bir gün yüce meclislerinde Has yakınlarına inciler saçarak gibi hitap ederek: "Âlemin velinimet kimdir" diye buyurdularında: Hepsi bir ağızdan "Besbelli ufukların Padişahı ve her şeyin sahibi Sultanımız hazretleridir" deyince has yakınlarından çıkan bu sözü; insaf sahibi padişah kabul etmeyip "Velinimet filhakika reayadır ki: Onlar ziraat ve çiftçilik emrinde huzur ve istirahati kendilerine haram ederek, edindikleri nimetler ile bizi doyururlar" diye buyurmuşlardır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987: 94)

Dokuz bölüm ve iki ekten oluşan eserinde sadrazam, hazine defterdarı ve makam sahiplerinin davranışları, rüşvetin zararları, cimrilik, cömertlik ve reyanın halleri gibi başlıklara yer vermiştir. Nihayetindeyse Defteri Mehmet Paşa dostlarının kıskançlığı ve tuzakları sonucu idam edilmiştir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 7-10). Eserinde dostlarla ilgili şu düşüncelere yer vermesi ise anlamlıdır: "Gerçi bu zamanda sadık dost gayet azdır. Heman belki yok gibidir..." (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987: 132-133).

Batıdan uzak kalan bu çözüm çıkmazları III. Selim'in iktidarı zamanında farklılaşmaya başlamıştır. Öyle ki; III. Selim "Osmanlı tarihinde ilk defa olarak Viyana, Berlin, Paris ve Londra'ya daimi elçiler atamıştır" (Şimşek; 2006: 96). III. Selimin bürokrasiyi bu şekilde kullanması, devlet bürokrasisinin uluslararası geleceğine atılan parlak adımlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Görev yeri yabancı devletlerin toprakları olan bürokratik atamalardan beklenen esas hedef, batının elde etmiş olduğu gelişmeleri tespit etmek ve farklılıkların ortaya çıkarılarak telafisinin sağlanması yönünde adımlar atmaktır. Tam da böylesi çabaların olduğu bir dönemde arzulan eylemin/eylemlerin izahı biçimlenir: Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen) veya Nizâm-ı Cedîd Hareketi. Nizâm-ı Cedîd kavramı ile bir üst aşamaya taşınan adımlar/hedefler bilhassa ve beklenebileceği gibi ilk olarak askeri çizgide şekillenmiştir. Nizâm-ı Cedîd veya Nizâm-ı Cedîd Ordusu olarak ifade edilen bu başlangıç, tarihte her zaman görülen ve gelecekte de görülebileceği gibi yeniliğe ve dönüşüme direnen güruh veya güruhlar tarafından çok uzun soluklu bir varlık gösteremeyerek Kabakçı

isyani ile çalışmalarını sonlandırmıştır. Fakat 1807 senesinde gerçekleşen Kabakçı Mustafa İsyanı dolayısıyla Nizamı Cedid çalışmaları sonuçsuz bırakılmış olsa da gelecekteki ıslahatçılar için örnek olmuştur (Ünal; 2003: 273). Bu bağlamda; Osmanlı devletinde bürokratik reform çerçevesinde köklü değişiklikler düşünüldüğünde sırasıyla şu başlıklar ön plana çıkmaktadır: Senet-i İttifak-1808, Tanzimat Fermanı-1839 (Gülhane Hatt-ı Hümayunu), Islâhat Fermânı-1856 (Islâhat Hatt-ı Hümayûn-û), I.Meşrutiyet/Kânûni Esâsî-1876 ve II. Meşrutiyet-1908.

2.SENED-İ İTTİFAK 7 EKİM 1808²

19. yüzyılın ilk çeyreğinde padişahın mutlak olan yetkilerinin sınırlandığı bir gelişme olarak karşımıza çıkan Senet-i İttifak ikinci meşrutiyetten tam olarak 100 yıl önce gerçekleşmiş olmasıyla da dikkat çekicidir. Bilhassa Osmanlı devletinin son 114 (1808-1922) yılı dikkate alındığında önceki gelişmelerin sonrakilerin gerçekleşmesi için gerekli olan ön şartları sağlamada etkili bir rol oynadığı açıktır. Örneğin III. Selim'in reform paralelinde uygulamaya çalıştığı değişimler, dönüşümler II. Mahmut'un yapacakları için ön koşul/hazırlık niteliği taşımaktadır. Sened-i İttifak'ın oluşum sürecinde öne çıkan şahısları şu şekilde sıralamak mümkündür: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut, Alemdar Mustafa Paşa, Kabakçı Mustafa. Kabakçı Mustafa isyanı ile tahttan indirilen III. Selim yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmış, sonrasında III. Selim'i destekleyen ve tahta tekrar çıkarmak isteyen Alemdar Mustafa Paşa III. Selim öldürülünce, II. Mahmut'un tahta çıkarılmasına destek olmuştur. Alemdarın vermiş olduğu desteğin Sened-i İttifak'ın gerçekleşmesinde büyük etkisi olduğu düşünülebilir. Zira Alemdar Mustafa Paşanın ayan olması ve II. Mahmut tarafından sadrazam olarak görevlendirilmesi sonrasında ayanların katılımı ve Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın başkanlığında bir toplantı gerçekleştirilmiştir (Pamir, 2004: 73-74). Toplantı neticesinde ise Sened-i İttifak ortaya çıkmıştır. Arka planına baktığımızda devletin merkezi olarak nitelendirilen yeteneğinin/etkisinin giderek zayıflaması üzerine, durumun beklenen sonucu olarak yerel olarak konuşlanmış bulunan belirli gruplar mevcut merkezi zayıflığı kendi lehleri dâhilinde kullanmışlardır. Gruplar içinde öne çıkan ve ayanlar olarak betimlenen kişilerin/grupların benzer şekillerde merkezin istemeden de olsa sunduğu boşlukta ilerlediği ve bilhassa yerel anlamda ön plana çıktığı söylenebilir. Gelişmeler bütününde; tahmin edileceği üzere ayanların güçleri sürekli olarak artarak devam etmiş ve nihayet yerel sınırları aşarak merkeze müdahil olabilecek kudreti kendilerinde bulacakları bir safhaya ulaşmıştır. Öyle ki; padişahın Alemdar'ı sadrazamlığa ataması gelinen noktayı özetler niteliktedir. Sened-i İttifak ile padişahın mutlak iktidarının kısıtlandığı kesin olarak ifade edilebilir/yorumlanabilir. Bu bağlamda; Sened-i İttifak ile ilgili ileri sürülen yorumların pek çoğu hatalı ve bir anlamda eksik olarak değerlendirilebilir. Bu durum ise Sened-i İttifaka ait tam, eksiksiz ve padişahça onaylanmış bir metne ulaşamamasına dayandırılabilir (Akyıldız; 1998: 213). Diğer taraftan Sened-i İttifakla ilgili bir diğer dikkat çekici durum ise zafer, fetih, din gibi geleneksel değerlere yapılan vurgudur (Akşin; 1992: 115). Geleneksel değerler ile ifade edilmek istenen; Sened-i İttifak'ın ana beklentilerinden birisi olarak, birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi, devlet düzeninin önceki güçlü dönemlerine taşınabilmesine duyulan arzudur. II. Mahmut her ne kadar Sened-i İttifakı onaylamış olsa da, belgenin giriş bölümünde³ Kur'an-ı Kerim den yapılan alıntı anlamlıdır: Enfal 8/63⁴. Sonuç olarak denilebilir ki; Sened-i İttifak ile beraber hem merkezin hem ayanların hem de halkın belirli beklentileri karşılanmıştır: Padişahın ve devletin otoritesini herkesin kabul etmesi (şart 1), ayanlara yönelik Sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi (şart 4), halkın vergilendirilmesinde ölçülü davranılması (şart 7) (Gözler; 2007: 14). Gelişmeler dikkatle incelendiğinde Sened-i İttifak sonrası dönem de bürokratik reformların hızla uygulamaya konulduğu bir döneme girildiği gözlemlenmektedir. Reformlar yeniçeri ocağının kaldırılmasından, devlet memurlarına maaş bağlanmasına uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Diğer taraftan etkileri göz önüne alındığında Sened-i İttifak sonrası bürokratik reformları şu şekilde daraltabilmek mümkündür:

Yeniçeri Ocağı'nın (Vaka'yı Hayriye) Kaldırılarak Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin Kurulması (1826)

Dîvân-ı Hümayun'un Kaldırılarak Nezâretlerin Kurulması (1826)

Osmanlının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'nin Yayınlanması (1831)

² Charter of Alliance of 1808-Deed of Agreement of 1808

³ Suret-i Hatt-ı Hümayun; Esta'izubillah, lev-enfakte mâ fi'l-arzı cemi'an mâ ellefte beyne kulûbihim ve lâkinnellahe ellefe beynehum (Akyıldız; 1998: 215).

⁴ Eğer yeryüzünde her ne varsa hepsini bu maksatla sarf etmiş olsaydın, yine de onların kalplerini birleştiremezdin, fakat Allah onları birleştirdi. Hiç şüphesiz Allah, izzet ve ululuk sahibi, her işte üstün ve mutlak galip olandır, her hüküm ve icraatında pek çok hikmetler bulunandır (Enfal 8/63) (Ünal; 2013: 486).

Reis-ül Küttablğın Yerini Umur-ı Hariciye Nezaretinin Alması (1836)

Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyenin Kurulması (1837)

II. Mahmut döneminde ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, devlet memurlarının maaşa bağlanması, Tımar ve Müsadere usullerinin kaldırılması ve askeri amaçlı da olsa sadece erkeklerin sayıldığı bir nüfus sayımından bahsetmek mümkündür. Eğitim alanında ise Enderun kaldırılırken, Mekteb-i Maarif kurulmakta; Medreselerin yanı sıra Mektebi Tıbbiye, Mektebi Harbiye gibi modern eğitim imkânları sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat yukarıda sayılan dönemin reform ve benzer nitelikteki dönüşümlerini/gelişmelerin ortaya çıkabilmesi ve gerçekleştirilebilmesi için ilk ve en önemli reform olarak gösterilebilecek en kuvvetli gelişme: Yeniçeri ocağının kaldırılmasıdır. Ocağın kaldırılması öylesine ciddi bir gelişmedir ki; olayın üzerinden onlarca yıl geçmiş olmasına rağmen Vaka'yı Hayriye olarak anılmaktadır. Bir diğer bürokratik reform da Dîvân-ı Hümâyun özelinde gerçekleşmiştir. Dîvân-ı Hümâyun; hem Türk devletlerinde hem de İslam devletlerinde benzer özelliklere sahip yapılara olan benzerliği ile tarihte kolaylıkla tespit edilebilecek özgünlüğe sahip köklü bir bürokratik yapılanmaya sahiptir. Dîvân-ı Hümâyun'un esas amacı devletin üst düzey kararlarının alındığı askeri, mali, idari vb. konularda hizmet vermeye yönelik iken, zamanla fonksiyonunu kaybederek Nezâretlerin kurulmasıyla sonlanan bir geçmişe sahiptir.

Netice itibariyle; II. Mahmut, iktidarı süresince büyük ve köklü değişiklikler yaparak Osmanlı'da dönüşü olmayacak bürokratik reformları başarı ile uygulamış ve devletin sonraki dönemlerini şekillendirecek biçimde değişikliklere gitmekten kaçınmamıştır. Dönemin içinde bulunduğu karmaşayı ve her an her şeyin gerçekleşebilme ihtimalini Ortaylı şu tespitiyle ifade etmektedir: "19. yüzyılda saltanatları esnasında vefat eden sadece II. Mahmut ve oğlu Sultan Abdülmecid Han'dır" (Ortaylı, 2008: 184). II. Mahmut 19.yy itibariyle saltanatında vefat eden iki kişiden biri olmakla kalmamış aynı zamanda eğitim, din, yönetim gibi alanlarda gerçekleştirdiği bürokratik reformlarla da bir sonraki aşamaya geçiş imkânı sunmuştur: Tanzimat Fermanı.

3.TANZİMAT FERMANI-3 KASIM 1839⁵

1839-1876 senelerinde Osmanlı devletinde gerçekleştirilen ve topluma çeşitli düzeylerde yansımaları olan yasama faaliyetleri ve reform olarak değerlendirilebilecek değişim, dönüşümlerin yaşandığı dönem Tanzimat dönemi olarak ifade edilebilir. Hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki unsurların şekillendirdiği Tanzimat, Osmanlıya dair reform ve dolayısıyla değişim, dönüşüm süreçlerinin dikkat çekici bir aşamasını kapsar (Altan, 1998: 4). Fermanın ilanının hemen öncesinde Osmanlı devletinin içerisinde bulunan çetrefilli durumuna bir yenisi daha eklenerek iktidara, o tarihte çok genç olan Abdülmecid gelmiştir. Abdülmecid Osmanlı devletinin yaşamakta olduğu problemleri çözebilmek için yeterli deneyime sahip değildi zira sadece 18 yaşındaydı (Karal, 2007: 169). İç ve dış siyasi gelişmelerin etkisinin yanında yaş itibari ile çok genç bir padişahın karanlık olarak yorumlanacak bir dönemde tahtta olmasının Tanzimat Fermanını kolaylaştırdığı ileri sürülebilir. Zira padişah; Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye olarak bilinen "meclisin Tanzimat esasları dâhilinde kararlaştıracağı kanunlara "müsaade edeceğine" ve değiştirilmesini "tecviz buyurmayacağına" resmen yemin etmiştir" (İnalçık; 1943: 5). Tam olarak bu yemin ve fermanın içeriğinde vaat edilen birtakım haklar, Tanzimat Fermanının anayasal gelişmeler bağlamında Senet-i İttifaktan sonra ikinci sırayı almasının temel nedenini oluşturmaktadır. Tanzimat fermanının değişik yerlerinde tanıdığı haklar ve benimsediği ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

1-Mali güce göre vergi ilkesi	2-Devlet harcamalarının kanuniliği ilkesi
3-İrz ve namus dokunulmazlığı	4-Ceza yargılamasına ilişkin güvenceler
5-Askere almada adalet ilkesi	6-Can güvenliği
7-Mülkiyet hakkı	8-Eşitlik İlkesi
9-Kanunun üstünlüğü ilkesi (Gözler, 2007: 15-16).	

Yukarıda sıralanan ilkeler dikkate alındığında Tanzimat Fermanının; 10 Aralık 1949 tarihinde BM (Birleşmiş Milletler) tarafından kabul edilen 30 maddelik İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile benzer özellikler taşıdığı ortadadır. Bu yönü ile fermanının dikkat çekici ve hakkının teslim edilmesi gereken bir öneme sahip olduğu açıktır. BM'nin düzenlemiş olduğu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, dünya için ne denli güçlü bir reformu ifade ediyorsa, Osmanlı'nın BM'den tam olarak 110 sene evvel gerçekleştirdiği

⁵ Gülhane Hattı Hümâyunu-Tanzimatı Hayriye-Gülhane Hattı Şerifi- The Rescript of Gülhane-Imperial Edict of Gülhane-Imperial Edict of Reorganization.

Tanzimat Fermanı da, hem Osmanlı hem de dünya için en az İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kadar güçlü bir reformu temsil etmektedir. Fermanın sunduğu ilkeler bütününe sağlıklı bir biçimde yaşam alanı kazanabilmesi için ise bürokratik reformlar kapsamında değerlendirilebilecek yeni kurumlar ve oluşumlara gidilmiştir. Öyle ki; “II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde merkezi yönetimde yapılan düzenlemelerle, çalışmaları belli bir uzmanlık alanı ile sınırlı olmayan eski kurumların yerine, yeni ihtiyaçları karşılamak üzere uzmanlık gerektiren birimler kurulmuştur” (Akyıldız, 1995: 221). Kararların tek bir kişiden ziyade meclisler aracılığıyla daha sağlıklı bir konuma taşınmasının da hedeflendiği bu dönemde merkezileşmenin kısmen de olsa güçlendiği ileri sürülebilir. Merkezileşmenin güçlenmesi ise bürokrasinin güçlenmesini yansıtabilmektedir. Bu bağlamda ilgili dönemde bürolar, birimler kurulmuş ve hem yönetim hem dolaşan belge sayıları artmıştır (Akyıldız, 1995: 222-223). Osmanlı bürokrasisinin dikkat çeken gelişmelerinden birisi olan ilk defa kâğıt para (kaime) kullanılması Tanzimat Fermanının ilan edildiği ilk yıllara dayanmaktadır. Dönem itibarıyla başta mısır ile olan savaş başta olmak üzere hem diğer askeri harcamalar hem de Tanzimat öncesi ve sonrası reformlarda kullanılan hazine kaynakları, içinden çıkılmayacak bir hal alarak reformlara kaynaklık edemez hale gelmiştir. İşte tam olarak böylesi bir ortamda başta reformlara kaynaklık etmek üzere devletin her türlü ihtiyacına cevap üretebilmek adına kâğıt para kullanılması el ile hazırlanan örnekleri ile Osmanlı hayatına girmiştir. El ile hazırlandığı için zamanla kolaylıkla kopyalanabilen bu ilk örnek kaimelerin yerini zamanla basılı olanlar olsa da sahteciliğin önüne tam olarak geçilememiştir. Nihayetinde kaime 1840’lı yıllarda iç borç benzeri bir amaçla çıkarılarak zor durumdaki hazineyi rahatlatmayı hedeflemiştir. Fakat Babıâli ekonomik yapılanmada kaimeleri borç sınırlılığı içerisinde değerlendirerek muhtemel işlevselliklerini sınırlamıştır (Kayral, 2012: 34). Elbette devlet borcu olarak görülmesinin altında yatan ana neden kaimelerin büyük bir kısmının faizli olarak çıkarılıyor oluşudur. Sonuç olarak kaimelerden istenen verim alınamayarak bir süre sonra tamamen kaldırılmıştır. Bürokratik yapılanmanın yeterli seviyelere ulaşamadığı, kontrol ve denetim süreçlerinin etkin olarak yürütülemediği kaime basılması gibi çözüm arayışları, beklendiği gibi daha büyük yaralar açarak kapanmaktadır. Kaimelerin kaldırılması başta olmak üzere çeşitli nedenlerle ilgili dönemde sağlanan kaynağın dış borçlar olarak belirginleşmesi öylesine büyümüştür ki ilgili borçlar ancak 1954 senesinde bitirilebilmiştir (Kayral, 2012: 30). Bürokratik örgütlenmeleri ve günümüz bürokrasi anlayışına yakın olarak değerlendirilebilecek ve kuruluş tarihleri Tanzimat Fermanının hemen sonrasına rastlayan diğer iki önemli adım da İlk Posta Teşkilatı (1840) ve Polis Teşkilatının (1845) kuruluşudur. İlk posta teşkilatı; “hiç şüphesiz yalnızca devlet haberleşmesini temin için çalışmış olan “ulak-menzilhane” teşkilatının, Avrupa örneğine göre yeniden düzenlenmesiyle kurulmasıdır” (Yazıcı, 1992: 334). Avrupa örneği ile dikkat çekilmek istenen nokta posta teşkilatından sadece devletin değil halkın da faydalanmasını temin etmektir. “Böylece Osmanlıda haberleşme denilince akla ilk gelen “ulak-menzilhane” sistemleri “posta nezareti” adıyla yeniden düzenlenerek, halka hizmet sunan yeni bir kuruluş konumuna gelmiştir” (Tural, 2007: 147). Çalışma sahasının merkezinde halk olan ve halka hizmet etmeyi ana amaç edinen bir diğer bürokratik yapılanma olarak polis teşkilatı gösterilebilir. Fermanında belirtildiği üzere can, mal, ırz güvenliği temininin sadece yazılı bir metin olarak kalmadığı ve fermanında sıralanan ilkelerin arkasını doldurabilmek için yapılan çalışmalardan birisi olarak da bu teşkilatlanma konumlandırılabilir. Zira “Gülhâne Hatt-ı öncesi devletin en büyük problemlerinden birisi iç güvenliği ve imparatorluk merkezi denetiminin olmaması sebebiyle asayiş sağlamada büyük sıkıntılar yaşamaktaydı” (Sönmez, 2005: 260). Polis Teşkilatının kurulmasıyla; hem asayiş sıkıntılarını bertaraf edebilmek hem de fermanında belirtilen ilkelere ‘geçerlilik’ ve ‘gerçeklik’ kazandırmak amacına, sınırlıda olsa ulaşılmıştır. Posta teşkilatının bürokratik açıdan örgütlenişi ve taşra da dâhil hizmet sunduğu alanların genişlemesi ile başlayan büyük diyebileceğimiz bürokratik yapılanmalar, polis teşkilatı ile devam etmiştir. Fakat polis teşkilatı; posta teşkilatına göre rütbe dereceleri gibi hiyerarşik bir yapılanmayı daha net sunabildiğinden bürokratik varlığının gerçekliği daha kolay tasavvur edilebilir. Bu durumu en net biçimde ortaya koyan ise 1845 tarihindeki kuruluşundan itibaren kullanılan pek çok polis teşkilatı rütbesinin 21.yy Türkiye’sine kadar uzanabilmiş olmasıdır. Öyle ki; “emniyet müdürü, emniyet amiri, komiser gibi temel rütbe isimlerinin Osmanlı bürokrasisinden, Cumhuriyete intikal ettiği anlaşılmaktadır” (Akkaya, 2013: 59). Diğer taraftan teşkilat personeline hiyerarşi gözetilerek ücretler ödenmekteydi. Örneğin “Ekim 1910 itibarıyla Baş komiser aylık 1000 kuruş maaş alırken düz bir polis memuru 400 kuruş almakta idi” (Orat ve Yılmaz, 2012: 15).

4.ISLAHAT FERMANI-18 ŞUBAT 1856⁶

Tanzimat Fermanının üzerinden henüz 17 sene geçmiş, fermanın ilkelerinin ve içeriğinin etkinliği Osmanlı devleti topraklarında tam olarak sağlanmaya çalışılırken, Islahat Fermanı adıyla yeni bir ferman ilan

⁶ Islâhat Hatt-ı Hümâyün-ü- The Imperial Reform Edict-The Rescript of Reform.

edilmiştir. Ettirilmiştir. Ferman her ne kadar Osmanlı topraklarında ve Osmanlı idaresi tarafından ortaya konulmuş olsa da ülke dışından fermanın yayınlanmasına kaynaklık eden çeşitli sebeplerin varlığından söz edilebilir. Zira “1853-55 Kırım Savaşı ve sonrasında, 25 Şubat 1856 tarihinde toplanan Paris Kongresi, Islahat Fermanı’nın ilan edilmesinin esas sebebidir” (Erdem, 2010: 329). Islahat Fermanının şekillenmesinde rol alan aktörler şu şekilde sıralanabilir: Rusya, Kırım Savaşı, İngiltere, Fransa, Osmanlı. Islahat Fermanından üç sene evvel Rusya ile Osmanlı’nın karşı karşıya geldiği Kırım savaşında, Osmanlı’nın İngiltere ve Fransa’nın desteğini alması ile Rusya kişisel hayallerinden vazgeçmek zorunda bırakılmış ve devamında Kırım savaşı sona ermiştir. Savaşın ve daha doğru bir ifade ile savaş sonrasında dolaylı bir sonucu olarak; beklenildiği üzere Islahat Fermanının şekillenmesinde, İngiltere ve Fransa devletlerinin ağırlığı azımsanmayacak boyutlarda kendine yer bulmuştur. Gelişmelerin doğal çıktısı olarak Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan azınlıklar, bilhassa Islahat Fermanı ile pek çok alanda yeni olarak nitelendirilebilecek hak ve imkânlar kavuşmuşlardır. Öyle ki; artık gayrimüslimlerin hem memur olmalarının hem de memurlukta yükselmelerinin önünde kısıtlayıcı herhangi bir kural veya kanun kalmamıştır (Kılıç, 2012: 131-132). Sonuç olarak; “Islahat Fermanı, hukuk başta olmak üzere birçok alanda, bütün Osmanlı tebaasının birbirine eşit kabul edildiği bir toplumsal düzen öngören bir belge niteliğindedir” (Gümüş, 2008: 236). Başta toplumsal düzen olmak üzere, Osmanlı bürokratik sistemi açısından Islahat Fermanı imkânı ile gerçekleştirilen düzenleme ve yenilikleri şu başlıklar etrafında aşağıda verilen kronoloji itibarıyla gözlemlemek mümkündür:

- 1-Kanunnâme-i Arazi (1858), İstanbul’da Mekteb-i Mülkiye’nin Kurulması ve Sivil Yönetici Sınıfın Yetiştirilmesi (1859),
- 2-İdare-i Vilâyet Nizamnamesi ile Yeni İdari Yapının (Vilayet, Liva, Kaza, Köy) Oluşturulması (1864),
- 3-Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kaldırılarak, Şura’yı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin (Yargıtay) Kurulması (1868).

Yönetim, yargı, eğitim ve arazi temaları çerçevesine sığdırılabilecek yukarıdaki sıralama, bütün olarak değerlendirildiğinde, Batı etkisini de bünyesinde taşıyan değişmez bir düşünce şablonuna ulaşabilmek mümkündür. Örneğin, 1858 tarihli Kanunnâme-i Arazinin “içerik olarak dini ve yerli, şekil açısından ‘batılı’ olduğu söylenebilir” (Yazıcı, 2014: 455). Başka bir ifade ile kanunname geçmişten itibaren oluşagelen şer’i ve örfî kuralların dönem içindeki şartlarda gözetilerek ve gerekli değişikliklerin yapılarak batılı bir üslupla düzenlenmesidir. “Bu doğrultuda 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinden önce her eyalet için ayrı ayrı kanunname çıkartılırken, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile toprak sistemi ayrıntılı ve toplu bir şekilde düzenlenerek, yeni esaslara bağlanmıştır” (Şahin, 2012: 436). Bürokratik açıdan değerlendirildiğinde; “Arazi Kanunnamesi, devlete ait her bir toprak parçasını vergilendirmek, arazi gelirlerini kontrol altına almak, toprak üzerinden güçlü bir merkezi otorite kurmak, yani devletin sahip olduğu toprakların sıkı merkezi bürokratik kontrolünü sağlamak gibi çok önemli amaçlara haiz olarak çıkarılmıştır” (Gümüş, 2013: 172-173). Kanunname incelendiğinde hemen kanunnamenin başlangıcında Osmanlı arazisi olarak tanımlanan arazi bütünü beş ana kısımda betimlenerek devam eden maddelerde bu tasnifin detaylandırılması yapılmıştır. Toplam 132⁷ maddeden oluşan yapısı dikkate alındığında ise kanunname ile mümkün olduğunca kapsamlı bir kontrolün sağlanmak istendiği sonucuna kolaylıkla ulaşılmaktadır. Fakat elbette madde sayısının çokluğu daha çok bürokrasi ve bürokratik işlem anlamlarını da kendinde taşımaktadır. Merkezi otorite gücünün ve merkezi kontrolün etkin bir nitelikte devamlılığının sağlanması ise bahsi geçen bürokratik işlemleri ve bürokrasiyi istenen şekliyle icra kabiliyetine sahip, gerekli donanımı edinmiş insan gücü gerektirir: Mekteb-i Mülkiye. Tanzimat ve Islahatla beraber gelişen ve genişleyen devlet yönetim mekanizmasının ve bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu sivil yönetici sınıf 1859 senesinde kurulan Mekteb-i Mülkiye ile karşılanmaya çalışılmıştır. “Mektep 1859 yılında öğretime başlamış ve ilk Mülkiye, Rüştîye ile İdadi arasında iki yıllık bir orta öğretim kurumu olmuştur. Mülkiye, 4 Aralık 1877’de geliştirilmiş, üç sınıfı idadi, iki sınıfı yüksek olan bir yüksekokul hüviyetine dönüşmüştür” (Serin, 1985: 9). Mektebin ülke ve devlet üzerindeki yararları sadece Osmanlı dönemiyle sınırlı kalmamış isim, yer değişikliği gibi ufak değişikliklerle benzer ihtiyaçların karşılanması amacıyla Cumhuriyet döneminde de hizmetleri devam etmiştir. Mektep Cumhuriyetin ilanından sonra, “1936 yılında Ankara’da yapılan yeni binasına taşınmış, bu binada aynı yıl ‘siyasal bilgiler okulu’ olarak öğretime başlamıştır” (Öztürk, 2007: 28). Mekteb-i Mülkiye; Osmanlıda, batı kaynaklı gelişmelerde göz önüne alınarak gerçekleştirilen dönüşümlere paralel biçimde, özellikle bürokratik kadrolar için hayati olarak değerlendirilebilecek bir boşluğu kapatmıştır. Cumhuriyetin ilanından 16 gün

⁷ Suret-i hatt-ı hümayûn (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014: 103-129).

önce başkentin Ankara olarak belirlenmesinin kısmi etkisiyle de Mekteb-i Mülkiye'nin yeni adresi Ankara olurken, kuruluş amacına hizmet eden şekliyle Mektep Cumhuriyette de yerini almıştır. Bürokratik paradigmada dönem itibari ile öne çıkan bir diğer gelişme olarak ise 1864 tarihli 'İdare-i Vilâyet Nizamnamesini' göstermek mümkündür. "1864 Kasımında yürürlüğe konulan Vilayet Nizamnamesi II. Mahmut devrinden itibaren kazanılan birikimin ürünüdür" (Tural, 2004: 108). Vilayet Nizamnamesi; hem Tanzimat hem de İslahatla gelen değişimlerin, özellikle merkez dışında kalan bölgelerde istenen şekilde yürütülebilmesini hedeflemektedir. Bunun içinse başta taşra teşkilatı olmak üzere ilgili birimlerde gerekli düzenleme ve yenilikleri içeren ilkeler benimsenmiştir. Diğer yandan yapılacak düzenlemelerle, zamanlı zamansız ortaya çıkabilen çeşitli ayaklanmaların önünün kesilerek Avrupalı devletlerin arzu edilmeyen müdahalelerinden⁸ kaçınmakta nizamnamenin hedefleri arasına dâhil edilebilir. 1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesi "büyük ölçüde Fransa taşra yönetim sisteminden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu, cumhuriyetle idare edilen bir ülkeyi taklit etmekten öte Fransa'nın merkezîyetçiliğinin taşra reformlarına uygun gelmesinden kaynaklanmaktadır" (Gençoğlu, 2011: 35). İlk defa bürokrasi kelimesinin Fransa da kullanıldığını anımsayarak Osmanlı'nın sadece Fransız taşra sistemini değil bürokrasisini de dolaylı/dolaysız olarak kendi düzenlediği teşkilat yapısına yansıttığı ileri sürülebilir. Osmanlı taşra yönetimini büyük oranda şekillendiren 1864 Vilayet Nizamnamesi ve benzer içerikteki ardılları bir bütün olarak değerlendirildiğinde bürokratik süreçler zenginleşerek genişlemiştir. Bu bağlamda; 1864 tarihli nizamnamede vali muavinliğinden söz edilmezken; 1871 tarihli idare-i umumiye-i vilâyet nizamnamesiyle vali muavinliği ilk kez oluşturulmuştur (Torun, 2012: 94). Ayrıca valilik makamı 1871 tarihli "Nizamname'de on üç madde ile düzenlenmiş; görevleri artmış; idari, mali ve güvenlikle ilgili görevlerine eğitim, bayındırlık, ceza ve hukuk ile ilgili görevler eklenmiştir" (Kartal, 2013: 15). İlgili zaman dilimi dikkate alındığında 1864 ve 1871 nizamnameleri; "Tanzimat dönemi ile birlikte, taşra yönetiminin merkezîyetçi bir yaklaşım içinde yeniden yapılandırıldığı" (Çapar, 2011: 12) bir süreç olarak gözlemlenebilir. Bu bağlamda 1864 Vilayet Nizamnamesiyle merkez-taşra arasında kurulan denge 1871 idare-i umumiye-i vilayet nizamnamesiyle merkezden yana ağırlık kazanmıştır. Böylece güçlü bürokrat ve güçlü bürokrasinin temelleri atılmıştır. Ayrıca Weber'inde dikkat çektiği gibi memurların bürokrasiye bağlılıklarının kaynaklarından birisi olarak 'maaş' ödemelerinde; 1838 senesinden sonra nakit ücret yöntemi benimsenmiş, dahası 1880 senesi itibariyle de sınıf ve derece temeline dayalı bir ödeme sistemi uygulanmıştır (Özdemir, 2013: 326). 1913 tarihli vilayet genel idaresi geçici kanununa dek yukarıda bahsedilen durum varlığını korumuştur. Zira konusu âdem-i merkezîyetçilik olan ve Kanuni- Esasi'nin 108. Maddesindeki yer alan ifade, aynı şekilde 1913 tarihli geçici kanunda kendine yer bulmuştur (Reyhan, 2000: 129). Prens Sabahaddin'in sıkça dile getirilen fikirlerinden biri olan âdem-i merkezîyetçilik, imparatorluğun coğrafi olarak genişliği ve büyüklüğü temelinde merkezi yönetime nazaran yerel yönetimin çeşitli avantajlarına dayandırılmaktadır (Kılıç, 2010: 6). Prens Sabahaddin'in âdemi merkezîyeti (yerinden yönetim), taşra genel yönetiminin yetkilerinin artırılmasını içeren "yetki genişliği" ve il genel meclislerinin etkinliğini artıran "görev ayırımı" ilkeleri bütünü olarak tanımlanmasını (Güler, 2000: 15) ifade etmektedir. Prens Sabahaddin'in kendi ifadesiyle belirtecek olursak; "Âdem- i Merkezîyet; 'Tevsî-i Mezuniyet' ve 'Tefrîk-i Vezâif'ten başka bir şey değildir." (Prens Sabahaddin, 2013: 55). Elbette hızlı olarak yorumlanabilecek bu değişimlere farklı nedenler aracılık etmekteydi. Öyle ki; çok yönlü olarak hareket etmek zorunda kalan dönemin Osmanlı bürokratları, bir yandan merkezi olarak güçlenmek isterken diğer yandan farklı yerel unsurların problemlerini herhangi bir devletin müdahalesini gerektirecek aşamaya gelmeyecek biçimde şekillendirmek mecburiyetindeydi. Devletin pek çok alanında olduğu üzere yargı bürokrasisi de dönemin gelişmelerinden etkilenerek değişime zorlanmaktadır. Esasında sistem tek vücut halinde olduğunu ispat edencesine aşama aşama kendini şartlara adapte etmektedir. Süreç içerisinde geline nokta itibariyle Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye kaldırılarak, yerine Şura'yı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay) 1868 tarihinde kurulmuştur. "Şurayı Devlet'in kuruluşuyla, parlamenter sisteme geçişte önemli bir adım atılmış, yasama-yürütme-yargı kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasına doğru somut bir gelişme gerçekleştirilmiştir" (Canatar ve Baş, 1998: 116). Şura'yı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay) olarak iki yapının oluşturulmuş olması bir yandan belirli alanlarda uzmanlaşmayı desteklerken diğer yandan özellikle yargının varlığını daha belirgin bir konuma taşımıştır. Bürokratik yapıların parçalanması daha fazla bürokrasi üretebileceği gibi hizmet sahalarının daraltılması sebebiyle işlevselliklerinde gözle görülür artışlarda yaşanabilir. Fakat elbette bu artış niceliksel iş büyüklüğünün sabit kalması gibi pek de mümkün olmayan bir duruma bağlıdır. Şurayı Devlet'in hem kurulduğu dönem hem de sonrası için pek çok yönden faydaları olduğu ileri sürülebilir. Zira "Şurayı Devlet, sadece memurlar ve kurumlar arasındaki uyum sürecini yasal metinler çerçevesinde

⁸ Örneğin, 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi.

buluşturan bir sürecin en önemli kilometre taşı olmasının yanında modern kamu idaresi ilkelerinin uygulanması ve idare hukukunun geliştirilmesine doğrudan katkıda bulunması bakımından yönetim anlayışımıza damgasını vurmuştur” (Tural, 2006: 88). Elbette gelinen nokta ile elde edilen kazanımlar hem Osmanlı hem de halefi Cumhuriyet için kıymetli birikimler olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda Cumhuriyetin atasının Osmanlı olduğu unutulmayarak devletin 600 seneyi aşan deneyiminden dikkatle ve özenle fakat gerektiği biçimiyle yararlanmak en kötü ihtimalle benzer hataların tekrarlanmasının önüne geçilmesine hizmet edebilecektir. Sonuç olarak Islahat Fermanı ve ilgili dönem değerlendirildiğinde; Tanzimat Fermanı ile başlayan değişim ve dönüşüm hareketinin Islahat Fermanı ilanı ile devam ettiği gözlemlenmektedir. Islahat Fermanıyla bilhassa Müslüman olmayan halk gözetilerek Tanzimat Fermanıyla sağlanan çeşitli ilkeler genişletilmiş akabinde ise Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan her bireye eşit haklar yaratılmaya çalışılmıştır.

5. KÂNÛNİ ESÂSÎ/MEŞRUTİYET (1876) ve II. MEŞRUTİYET'İN İLANI (1908)

Osmanlı devleti 1876 senesine gelindiğinde monarşi ile olan birlikteliğine 1,5 seneye yakın bir süre ara verirken bu esnada meşrutiyet ile tanışma fırsatını yakalamıştır. 23 Aralık 1876 senesinde ilan edilen meşrutiyet 13 Şubat 1878 tarihinde askıya alınmıştır. İlan ve askı tarihleri dikkate alındığında yaklaşık olarak 14 aylık bir zaman dilimi için aktif olarak var olan bir meşrutiyetten bahsetmek mümkün olmaktadır. 14 aylık bu kısa süre zarfında meclis oluşturularak ilk çalışmalarına başlamıştır. Oluşturulan meclis Meclis-i Umumi olarak adlandırılmıştır. “Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan meclislerinden oluşmakta idi. Heyet-i Mebusan seçimle oluşturulurken” (Kılıç, 2011: 28) Heyet-i Ayan ise padişah tarafından oluşturulmuştur. Diğer taraftan Kânûni Esâsî'nin ilanı ve meclislerin varlığı, dönemin padişahı II. Abdülhamid'in sadrazam, nazır vb. statülere arzu ettiği kişileri getirmesine/atmasına engel teşkil etmemiştir. Bu sebeple Kânûni Esâsî'nin varlığı eski mutlakiyetçi geleneğin tamamen üzerini kapatan bir gelişme değildir (Ortaylı, 2007: 56). Bürokrasi ve idari reform açısından değerlendirildiğinde; Kânûni Esâsî, Osmanlı devlet teşkilatın da Meclis-i Umumi ile yaşamayı, bağımsız mahkemeler ile yargıyı, padişah ve Heyet-i Vükela ile de yürütmeyi yapılandırmış olması dolayısıyla önemli bir gelişmedir. Kânûni Esâsî incelendiğinde ‘memurlar, bakanlar ve mahkemeler’ ile ilgili aşağıda verilen bazı maddeler başta bürokrasi ve idari reform olmak üzere yaşanan değişimi/dönüşümü yansıtmaya bağlamında dikkat çekicidir:

Madde-19.Devlet memuriyetinde umum tebaa ‘ehliyet ve kabiliyetlerine göre’ münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.

Madde-30.Vükelâyı devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür.
Madde-33.Memuriyetlerinden hariç ve sırf zatlarına ait hernevi deavide vükelânın sair efradı osmaniyeden aslâ farkı yoktur. bu misillu hususatın muhakemesi ait olduğu mehakimi umumiyede icra olunur.

Madde-40.Her memuriyetin vezayifi nizamı mahsus ile tâyin olunacağından her memur kendi vazifesi dairesinde mes'uldür.

Madde-41.Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzımeden ise de itaati kanunun tâyin ettiği daireye mahsustur. hilâfi kanun olan umurda amire itaat mes'uliyetten kurtulmağa mecbur olamaz.

Madde-86.Mahkemeler her türlü müdahelâttan azâdedir.

Madde-112.Umuru belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devairi belediye meclisleriyle idare olunacak ve bu dairelerin sureti teşkili ve vezaiifi ve âzasının sureti intihabı kanunu mahsus ile tâyin kılınacaktır (Kânûni Esâsî, 1876).

Böylece denilebilir ki Kânûni Esâsî; çeşitli olumsuz ve/veya yetersiz olarak yorumlanabilecek yönlerine rağmen, yargının padişahın hâkimiyetinden çıkmış olması, kazanca göre vergi, devlet memuru olabilme, şirket kurma, dilekçe gibi hakların tanınmış/düzenlenmiş olması anlamında değerli gelişmelere sahiptir (Gözler, 2010: 165-169). II. Abdülhamid'in 2 Şubat 1878 tarihinde mecliste okunan iradesiyle çeşitli sebepler gösterilerek (Rus-Osmanlı Savaşı/93 Harbi) meclise ara verilmiş, benzer sebepler dolayısıyla meşrutiyetle yönetilen devletlerin problemleri dönemlerde meclisi tatil edebildiğine değinilmiştir (Akşin, 1970: 33-34). Nihayetindeyse iradenin okunmasından 11, Edirne mütarekesinden 13 gün sonra meclis süresiz olarak tatil edilmiştir. Osmanlıya döndüğümüzde üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer noktada ayan veya mebusan ayrımı yapılmaksızın milletvekillerinin tamamının hâlihazırda toplum içerisinde belirli statüler elde etmiş insanlardan oluşmasıdır. Bu paralelde bakıldığında; “ilk parlamento üyelerinin geçici bir

talimatla vilayet, liva ve kazaların idare meclisi üyeleri arasından seçilmiş” (Yüzgeç, 2006: 14) olmaları şaşırtıcı değildir. Heyet-i Mebusan Meclisi toplam 130 (80 Müslüman/50 Farklı Din Mensubu) milletvekilinden ibaretken Heyet-i Ayan 32⁹ kişiden oluşmaktadır. Padişah tarafından atanan meclisin üyeleri incelendiğinde 17 Paşa, 3 Mahkeme Üyesi, 5 Devlet Şura Üyesi ve 7 kişide benzer statülere sahip bürokratlardan oluşmaktadır (Kızıltan, 2006: 263-267). Toplumunu yansıtan genel çizginin (tabakanın) üzerinde bir yaşantıya sahip olan bu insanlar meclisinde açılması ile yönetimde ‘de’ resmi bir konum elde etme şansı yakalamışlardır. Seçim bürokrasisinin Osmanlı’nın ilk meclisinden, Cumhuriyetin son meclisine kadar uzanabilen bir boyutta bilhassa milletvekili seçilenlerin büyük çoğunluğunun meclise girmeden önce ve sonra toplumun sahip olduğu asgari yaşam imkânlarından uzakta farklı bir çizgiye sahip oldukları kabul edilebilir. Fakat maalesef bu durum dünyada yer alan pek çok devlet için zamanın pek çok evresinde benzer biçimlerde işletilmiştir. Antikite döneminde ‘mülklerini’ kaybeden proleterlerin siyasal yönden sınıf düşmesi yaşamalarına (Weber, 2015: 245-249) benzer biçimde demokrasi, belki de çeşitli ‘mülk’ (maddi-manevi) varyasyonlarını izlemektedir. Bu noktadan bakıldığında toplumu ‘temsil’ eden yöneticilerin topluma benzer yaşamlar sürmemesi; belki de sürememesi yönetimin, yöneten-yönetilen ayrımındaki doğasına atfedilebilir. 1878 tarihinden 30 sene sonra tatilden dönmeyi başaran meşrutiyet 24 Temmuz 1908 tarihi itibari ile ikinci kez ilan edilmiştir. “Türk tarihinde 1908 yılı meşrufi monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden sivil-askerî bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir” (Birecikli, 2008: 218). II. Meşrutiyet ilanını takiben, yaklaşık olarak dokuz ay sonra, 13 Nisan 1909 tarihli isyan gerçekleşmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından Hürriyet-i Ebediye Abidesi olarak anılan bir anıt yapılarak isyanda ölen subay ve askerler buraya defnedilmiştir. İsyan sonucu Abdülhamit (II) tahttan indirilirken meşrutiyetin ilanını sağlayan kadro güçlenecektir: İttihat ve Terakki. “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin fikirselsel kökenlerine bakıldığında, askeri tıbbiyede XIX. yüzyıl biyolojik materyalizminin etkisi görülmektedir. Aldıkları eğitimle seçkinlik kazanıp yönetici tabakaya dâhil olan kişilerden oluşan İttihat ve Terakki, modernleşme taraftarlarının çoğunlukta olduğu bir örgüttü” (Uyanık, 2009: 69-70). İsyan, irtica boyutu ile ele alındığında İttihat ve Terakkinin modernleşmeci duruşuyla beklendiği üzere karşılıklı olarak çatışma pozisyonlarının alınmasına yol açmıştır. “Özellikle İttihat ve Terakki’nin pozitivist yapısına karşın, muhalefetin anti laik ve gelenekçi İslamcı söylemleri isyanın hızla yayılıp genişlemesine sebep olmuştur” (Sevil, 2005: 68). Eski sistem ve yeni sistem taraftarlarının karşı karşıya kalması şeklinde de yorumlanabilecek bu gelişmeler tamamen doğal bir yapıya sahiptir. Doğaldır çünkü dönüşümün birikiminin boşaldığı kırılma noktaları, isyanlar olarak betimlenmektedir. Boşalmalar ne kadar güçlü olursa, dönüşümde o kadar kalıcı ve etkili olmaya muktedirdir. Elbette isyanlar yeniyi kuvvetlendirebildiği gibi aynı şekilde eskiyi de kuvvetlendirebilir. Daha da yakından bakıldığında isyanlar bürokrasinin sağlıklı işleyişine işaret eden en önemli sonuçlardır. Osmanlı örneğinde olduğu gibi Selim (III) ile başlayan yenileşme ve dönüşmenin gerekliliğine olan inançla birlikte, Osmanlı’nın son 150 senesinde yapılanlar, yapılmaya çalışılanlar bürokrasinin bozulduğu ve sağlıklı bir yapıya büründüğü döneme aittir. Başka bir anlatımla Osmanlı’nın son 150 senesinde yapılanlar Süleyman (I) tarafından gerçekleştirilmiş olsaydı tarih tüm dünya ve Müslümanlar için bambaşka bir yöne akabilirdi. Böylesi bir tasavvuru sunmaktaki niyetle gösterilmek istenen gerçek şudur: ‘Problem ortaya çıkmadan çözüm aranmaz’. Durum böyle olunca; iktidarlar da güçlü bürokratik sistemlere sahip ve bu sistemleri istikrarlı bir biçimde kendi hedefleri doğrultusunda yaşatabiliyorlarsa o iktidarların toplumunda sağlıklı bir durumdan söz etmek çok zordur. Bürokratik yapı, zayıflayıp sağlıklı bir döngüye girildiğindeyse, isyanlar gibi istenmeyen sonuçlar doğabilmekte, bu ise tetikte bekleyen çeşitli tür ve düzeydeki zararlı yapılara hizmet eder hale gelebilmektedir.

6.SONUÇ

Osmanlı devletinin merkezîyetçi-bürokratik bir toplumsal-siyasal örgütlenme modeline sahip olduğu dikkate alındığında, patrimonyalizm, merkezîyetçilik ve hâkim din kavramları sistemi çepeçevre sarabilen bir yetenektir. Patrimonyal yapı güçlü merkezîyetçi düşünce etrafında ve hâkim dinin çeşitli biçimlerde sistemle bütünleşmesi/bütünleştirilmesi etrafında yükselmektedir. Osmanlı bürokratik yapısının temellerini de oluşturan bu oluşum Senedi İttifak, Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet dönemlerinden çeşitli düzeylerde etkilenmekle birlikte bürokratik yapıda gerçekleşen dönüşümün uzun zaman aralığı göz önüne alındığında planlanan boyutlarda katkı sağlamamıştır/sağlayamamıştır. İlgili sonucun en açık ispata ise

⁹ Mebusan meclisinin 3/1 inden fazla olmayacak şekilde belirlenmektedir (Kızıltan, 2006: 262).

Cumhuriyet dönemine geçilmesine rağmen bürokraside patrimonyal niteliğin çeşitli düzeylerde gözlemlenebilmesidir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, B. (2013). Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbelere. *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/5Spring2013. Ankara.
- Akşin, S. (1992). Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 16. Sayı: 27. S.115-123.
- Akşin, S. (1970). Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt-25. Sayı-1.Yayın Tarihi: 1970.
- Akyıldız, A. (1995). Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil, ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856). *Osmanlı Araştırmaları XV*. İstanbul.
- Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni. *İslam Araştırmaları Dergisi*. Sayı:2. 209-222. İstanbul.
- Altan, Y. (1998). Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Dönemi Reform Çabaları ve Osmanlı Kamu Yönetimi Teşkilatı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.
- Aydın, B. (2007). Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri. *Osmanlı Araştırmaları XXIX*. İstanbul.
- Birecikli, İ. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış*. Cilt:2. Sayı:3. s. 211-226. İstanbul.
- Canatar, M. ve Baş, Y. (1998).Şurayı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*. Sayı:9. s.111-148. DOI:10.1501/OTAM_0000000265. Ankara.
- Çapar, S. (2011). Osmanlı Taşra Yönetiminin Evrimi. *İdarecinin Sesi Dergisi*. Mayıs-Haziran. Sayı-145.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (1969). Devlet Adamlarına Öğütler. *Osmanlılarda Devlet düzeni*. (Der. ve Çev. Uğural. H. R.). *Türk Tarih Kurumu Basımevi*. Ankara.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (1987). Devlet Adamlarına Öğütler. "nesâ-yih'ül – vüzerâ v'el-ümera" (Der. ve Çev. Uğural. H. R.). *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:710*. Acar Matbaacılık. İstanbul.
- Erdem, G. (2010). İlanından 150 Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahat Fermanı'na Yeniden Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. ss. 327-348. Ankara.
- Eryılmaz, B. (2014). Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar. *Umuttepe Yayınları*. Kocaeli.
- Eryılmaz, B. (2017). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme. *İşaret Yayınları*. İstanbul.
- Findley, C. F. (1980). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton Studies on the Near East). Princeton University Press. New Jersey. USA.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı-2.1.Çankırı.
- Gökçe, T. (1990). Osmanlı Kanunnameleri ve Bir Kanunname Sureti Hakkında. *Ege Üniversitesi*. Sayı-9.s.201-228.
- Gözler, K. (2007). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa Ekin Kitabevi Yayınları. Bursa.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku. Ekin Basın Yayın Dağıtım. Bursa.
- Güler, B. A. (2000). Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Âdemi Merkeziyetçilik mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler*. Cilt 9 Sayı (2) Nisan 2000. s.14-29.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Ahmet Yesevi Üniversitesi. Bilig. Dergisi*. Sayı.47. s.215-240. Türkistan.
- Gümüş, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları. *Tarih Okulu*. Sayı XIV.ss-163-200. Bornova.

- Hassan, Ü. (2012). Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış 'tan Hukuk-İdeolojiye. İletişim Yayınları. İstanbul.
- İnalçık, H. (1943). Tanzimat ve Bulgar Meselesi. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- İnalçık, H. (2016a). Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- İnalçık, H. (2016b). Osmanlı ve Modern Türkiye -Araştırmalar-. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Kânûni Esâsî, (1876). Kabul Tarihi: 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876). Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4, s.1-40.
- Karal, E. Z. (2007). Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789- 1856)-Osmanlı Tarihi V. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Kartal, K. (2013). Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlıda Mülki İdare. Akademik Yaklaşımlar Dergisi. İlkbahar 2013 Cilt:4 Sayı:1.s1-24.
- Kâtip Çelebi, (1982). Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar. (Haz. Can. A.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:497. Başbakanlık Basımevi. Ankara.
- Kayral, G. (2012). Abdülmecid Döneminin En Önemli Mali Reformu/Sorunu: Kâğıt Para. TBMM Milli Saraylar. Sanat Tarih Mimarlık Dergisi. Sayı:10/2012.Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. San. Ltd. Şti. İstanbul.
- Kılıç, M. (2010). Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sabahattin ve Mesleki İçtima. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı-12, s.1-14.
- Kılıç, M. (2012). Sicil-i Ahval Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar. OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi). Sayı-31.S.129-156.
- Kılıç, S. (2011). 1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi. Sayı:30.s.27-40. DOI: 10.1501/OTAM_0000000578. Ankara.
- Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyet İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt-6. Sayı-1.s.251-272.
- Koçi Bey, G. M. (2008). Koçi Bey Risaleleri-Sultan IV. Murad'a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim'e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale.(Yay. Haz. Çakmacıoğlu. S.). Kabcacı Yayınevi. İstanbul.
- Kurtaran, U. (2014). XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri. Tarih Okulu Dergisi (TOD). Mart 2014. Yıl 7, Sayı XVII, s. 393-419.
- Mardin, Ş. (2013). Türkiye'de Toplum ve Siyaset-Makaleler-1. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Orat, J ve Yılmaz, İ. (2012). 20. Yüzyıl Başlarında Polis Teşkilatı: Emniyet Tarihine Katkı. Akademik Bakış E-Dergisi. İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi. Celalabat.
- Ortaylı, İ. (2007). Batılılaşma Yolunda. Merkez Kitaplar Yayınevi. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Cedit Neşriyat. Ankara.
- Özdemir, H. (2013). Osmanlı Devletinde Bürokrasi. ÖKM Yayınları. Konya.
- Öztürk, T. (2007). Ankara'nın Mülkiyesi 1936-2007. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. Ankara.
- Pamir, A. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt: 53. Sayı:2. Ankara.
- Prens Sabahaddin, (2013). İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar. Türkiye Nasıl Kurtulabilir? ve İzahlar. (Haz. İzgöer. A. Z.). Dün Bugün Yarın Yayınları. İstanbul.
- Reyhan, C. (2000). Bir Belge. Yerel Yönetim Metinleri. Çağdaş Yerel Yönetimler. Cilt 9 Sayı (1) Ocak 2000. s.129-154.
- Serin, N. (1985). Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 125. Yıl. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Cilt:40. Sayı-1. DOI: 10.1501/SBFder_0000001464. Ankara.
- Sevil, K. H. (2005). İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ) Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

- Sönmez, A. (2005). Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850).Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü-Tarih Araştırmaları Dergisi. Cilt:24.Sayı:37. DOI: 10.1501/Tarar_0000000214.Ankara.
- Şahin, C. (2012). Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme. The Journal of Academic Social Science Studies. Cilt-5. Sayı 6. 10.9761/JASSS_181. Adıyaman.
- Şimşek, A. R. (2006). Osmanlı Ordusunda 18. ve 19.yy Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Torun, S. (2012). Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876). Sayı:32. s.81-97. Karadeniz Araştırmaları. Ankara.
- Tural, E. (2004). Bir Belge-1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnâmesi. TODAİE. Çağdaş Yerel Yönetimler. Cilt: 13. Sayı:2.s.93-123.Ankara.
- Tural, E. (2006). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Danıştay (Şurayı Devlet). Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. Journal of Modern Turkish History Studies.
- Tural, O. (2007). Geçmişten Günümüze Posta.PTT Genel Müdürlüğü. Cem Web Ofset Sanayi. Ankara.
- Uyanık, E. (2009). II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikaları (1908-1918). Amme İdaresi Dergisi. Cilt: 42. Sayı: 2. s.67-88. Ankara.
- Ünal, U. (2003). İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. OTAM. Sayı: 14 Sayfa: 263-289.
- Yayman, H. (2008). Türkiye'nin İdari Reform Tarihi. Turhan Kitabevi. Ankara.
- Yazıcı, A. (2014). Arazî Kanunnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi. EKEV Akademi Dergisi. Sayı-60. Erzurum.
- Yazıcı, N. (1992). Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Yüzgeç, A. (2006). Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923). Isparta Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- Weber, M. (2015). Şehir, Modern Kentin Oluşumu. (Çev. Ceylan. M.). Yarın Yayınları. İstanbul.